

Fecr Yayınları: 629

İSBÂT-I VÂCİB TARTIŞMALARI

Celâleddin Devvânî Yorumu, Kaynakları ve Günümüze Yansımaları

Editör

Doç. Dr. Hatice TOKSÖZ

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.

(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak

FCR

Baskı ve Cilt

NY MATBAACILIK YAYINCILIK

KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.

Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA

Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Aralık 2022

ISBN: 978-625-8304-76-3

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1

Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60

Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

İSBÂT-I VÂCİB TARTIŞMALARI

Celâleddin Devvânî Yorumu, Kaynakları ve
Günümüze Yansımaları

Editör

Doç. Dr. Hatice TOKSÖZ

Ankara 2022

“İsbât-ı Vâcib Tartışmaları Celâleddin Devvânî Yorumu, Kaynakları ve Günümüze Yansımaları” adlı bu kitap, “Celâleddin Devvânî’nin İsbât-ı Vâcib Risaleleri ve Şerhleri Çerçevesinde Yapılan Felsefî Tartışmaların Günümüz İnanç Problemlerine Katkısı Bağlamında Bir İnceleme” başlıklı ve 218K264 no’lu TÜBİTAK 1001 Araştırma Projesi kapsamında sağlanan destekle üretilerek basılmıştır. TÜBİTAK’a verdiği destek sebebiyle teşekkür ediyoruz.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ -----	9
Celâleddin Devvânî'nin İsbât-ı Vâcib Problemine Katkısı Hatice TOKSÖZ -----	13
Necmeddin Kâtîbî ve Nasîreddin Tûsî'nin İspat-ı Vâcib Konusun- daki Analiz ve Değerlendirmeleri Murat DEMİRKOL -----	47
Devvânî'nin Kaynağı Olarak Seyyid Şerif Cürcânî'de İsbât-ı Vâcib Problemi Murat KAŞ -----	113
Mâzideki Âtîden Âtideki Mâziye: İlliyyet Kavramı Çerçevesinde Celâleddin Devvânî'nin Zorunlu Varlığı İspatta Kullandığı Yön- temler Mehmet Fatih ARSLAN -----	149
İsbât-ı Vâcib'te Burhân-ı Tatbik'in Matematik Felsefesi Açısından Analizi Abdülhamit KÜÇÜKASLAN -----	207
Kanıt, Hakikat ve Mutabakat Şaban Ali DÜZGÜN -----	225
Devvânî Sonrası Yeni İlmi Kelâm'da Neler Oldu? Hülya TERZİOĞLU -----	235
İsbât-ı Vâcib Problemine Çağdaş ve Alternatif Yaklaşımlar Enis DOKO -----	259

İSBÂTİ VÂCİB PROBLEMİNE ÇAĞDAŞ VE ALTERNATİF YAKLAŞIMLAR

Enis DOKO*

Giriş

Bu tebliğde Tanrı'nın varlığı konusuyla ilgili olan *İsbâtı Vâcib* ve buna alternatif yaklaşımlarla ilgili çağdaş görüşleri inceleyeceğiz. Doğrudan dine iman etmenin rasyonelliğini ele almadan önce Tanrı'ya iman etmekle ilgili çağdaş literatürdeki farklı birkaç görüşe göz atmanın faydalı olacağı kanaatindeyim.

Tanrı'ya iman farklı şekillerde anlaşılabilir. Bazı örnek görüşler şöyledir:

1. *Önermesel Yaklaşım*: Bu görüşe göre iman, inancın bir türü ya da alt dalıdır. Buna göre Tanrı'ya iman etmek "Tanrı'ya inanmaya" eşdeğerdir. Bir dine iman etmek demek, o dinin esaslarını oluşturan önermelere inanmak, diğer bir deyişle bu önermelere "inanma" denen zihinsel yaklaşımı sergilemektir. Diğer bir deyişle kişinin bir dine iman etmesi demek, o dinin temel önermelerinin doğru olduğu kanaatini taşıması demektir. Elbette ki bu görüş savunucusu iman etmeyi, diğer inanç türlerinden ayıracak başka kriterler getirebilir. Ancak bu görüşün tüm alt dalları iman etmeyi belli önermelere inanmayla ilişkili görür.

2. *Erdem Yaklaşımı*: Bu görüşe göre Tanrı'ya iman etmek inançtan farklı bir şeydir. Bir çeşit erdemdir ve Tanrı'ya iman etmemek, yani ateist olmak, bir çeşit erdemsizliktir. Pojman'ın

* Doç. Dr., İbn Haldun Üniversitesi, Felsefe Bölümü.

tanımını kullanırsak: İman etmek, ümit etmek ve bu ümitlerimiz gerçekten doğruymuş gibi hareket etme eğilimidir¹. Bu görüş lehinde önemli bir argüman vardır. Bu görüşü savunanlar, imanın iradeye bağlı bir şey olduğunu ifade ederler. Bir önermeye inanmak iradeye bağlı bir şey değildir. Deliller bizi bir görüşü kabul ya da reddetmeye zorlar. Mesela şu anda bu yazıyı okuduğunuz inancını reddetmek iradenize bağlı bir şey değildir, bu algılarınızın zorunlu kıldığı bir şeydir. Diğer taraftan iman bir erdemse o zaman bu erdeme sahip olmak ya da olmamak iradenin belirleyeceği bir şeydir. Bu yüzden irade görüşünü savunanlar, kendi görüşlerinin dinlerin iman kavramı ile daha uyumlu olduğunu savunurlar.

3. *Kişisel Güven Yaklaşımı*: Bu görüşe göre Tanrı'ya iman ona kişisel güven duymaktır. Bu görüşü savunanlara göre iman, Tanrı ile kişi arasındaki güven duygusuna dayanan kişisel bir ilişkidir. Dolayısıyla iman etmek bir önermeye inaktan farklı bir şeydir. Bu görüşü savunanlar, önermesel yaklaşıma şu şekilde eleştirirler: “Ali isimli birini düşünelim. Ali Tanrı'dan bir nedenden dolayı nefret etmektedir. Bir şeyden nefret eden kişi, genelde o şeyin var olduğuna inanır. Ancak elbette Ali'nin Tanrı'ya iman ettiğinden söz edemeyiz. Zira Tanrı ile bu kişi arasında bir güven ilişkisi yoktur. Benzer bir örnek şeytan üstünden verilebilir. Bir Müslüman Şeytan'ın var olduğuna inanır ama ona iman etmez.”

Felsefeciler genelde önermelerle uğraştıkları için çağdaş din felsefecileri arasında birinci yaklaşımı tercih edenler çoğunluktadır. Üç yaklaşım da tamamen anlaşılır ve makul iman tanımları verir. Ancak biz de geleneği takip edip önermesel

¹ Louis Pojman, “Faith Without Belief?,” *Faith and Philosophy: Journal of the Society of Christian Philosophers* 3, no. 2 (1986): 156-176.

yaklaşımı tercih edeceğiz. Bu yaklaşım, aynı zamanda İsbâtı Vâcib yaklaşımını savunanların da temel yaklaşımıdır. Bu anlamda Erdem Yaklaşımı ile Kişisel Güven Yaklaşımı, isbâtı vâcib Yaklaşımı'na doğrudan imanın tanımından hareketle getirilen bir alternatif olarak okunabilirler.

Peki, önermesel yaklaşımı savunanlar yukarıda ele aldığımız eleştirilere nasıl cevap verebilirler? Önermesel yaklaşım savunucusu ek kriterler getirerek yukarıda verilen eleştirilere cevap verebilir.

Mesela, birinci itiraza cevap olarak, kişinin inancını tercih etmese de, inancının gerektirdiklerini yerine getirmeyi tercih edip/etmemekle gerçek anlamda bir dindar olduğunu söyleyebilir. Bu durumda iman, bir iddiaya inanmak ve iddianın gerektirdiklerini yerine getirmek olarak tanımlanabilir. Bu aynı zamanda ikinci itiraza da cevap olarak kullanılabilir. Zira bu görüşe göre Ali Tanrı'ya gerçek anlamda inansa ondan nefret etmeyecek, inançlarının sonucu olarak ona güvenecektir (merhametli, mutlak iyi bir Tanrı olduğu bilgisi altında).

Bir başka mümkün yaklaşım imanın eksik belirlenmiş bir inanç olduğunu iddia etmektir. Eksik belirlenmiş inançlar, diğer bazı inançlarla eşdeğer kanıt ve açıklama gücüne sahip olan inançlardır. Dolayısıyla bu alternatif inançlardan birini sadece delillere bakıp seçmek mümkün değildir, kişinin birini tercih etmesi gerekir. Bu yaklaşımda o inancı takip edip etmemek kişinin iradesine kalır. Bu da kısmen birinci itiraza cevap verebilir.

Biz bu tebliğimizin ilerleyen bölümlerinde iman etmeyi inanmaya eşdeğer alacak ve imanın inanç olmak dışında başka hangi ek özellikleri taşıması gerekir gerekmediği sorusunu açık bırakacağız.

Önermesel İman Yaklaşımı'nı tercih ettiğimizde Tanrı'ya inancın rasyonelliği noktasında üç çeşit görüşten söz etmek mümkündür:

1) *Tanrı'ya inanç irrasyoneldir*: Bu görüşe göre, Tanrı'ya inanç gerekçelendirilmiş bir inanç değildir. Deliller Tanrı'nın var olmadığına işaret eder ancak dindar, buna rağmen Tanrı'ya inanır.

2) *Tanrı'ya inanç arasyoneldir*: Tanrı'ya inanç akla aşkındır ve delillerle değerlendirilemez.

3) *Tanrı'ya inanç rasyoneldir*: Tanrı'ya inanç çeşitli delillerle temellendirilmiş bir inançtır.

Bu görüşlerden hareketle akıl/delil ile inanç arasında şu çağdaş pozisyonlardan bahsedilebilir: Fideizm, Delilcilik, inancın doğruluğuna bağlı pragmatik yaklaşımlar, inancın doğruluğuna bağlı olmayan pragmatik yaklaşımlar ve Reliabilizm/Reformcu Epistemoloji. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bu pozisyonları tek tek ele alacağız.

1. Fideizm

Arasyonel ya da irrasyonel inanç anlayışlarından birini benimseyip Tanrı'ya inanan kişilere fideist denir. Fideist terimi, Latince iman anlamına gelen “fides”ten gelir. Doğruluğu tartışılrsa da Batı düşüncesinde dini inancın irrasyonel olduğu görüşü Tertulianus'a² (“İnanıyorum çünkü saçma”), dini inancın arasyonel olduğu görüşü de genelde Soren Kierkegaard'a³ at-

² Tertullian. “On Prescription Against Heretics” Ve “On The Flesh Of Christ,” *The Ante-Nicene Fathers, C. III* Ed. Alexander Roberts Ve James Donaldson, (Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 1951).

³ Søren Kierkegaard, *The Point Of View For My Work As An Author*, (New York: Harper And Row, 1962).

fedilir⁴. İslam düşüncesinde sufilerin yaklaşımı arasyonel görüşe yakındır.

Fideistler genelde Tanrı'ya inancın akla aşkın olduğunu, delil arama eğiliminin bir iman zayıflığı olduğunu, hatta delil vermenin kişinin imanına zarar verebileceğini söylerler. Kierkegaard'ın deyimiyle iman karanlıkta dolu olup olmadığı bilmediğin bir havuza sıçramak gibidir. O iki sevgili arasındaki tutku ve aşk gibidir, akılla ya da delille ilişkili değildir.

Fideizm özellikle uzak doğu düşüncesinde çok yaygındır. Mesela Theravada ve Mahayana Budizminde Sradda kavramı vardır. Bu kavrama göre, kişi Buda'nın öğretilerini değerlendirmeye almadan, hatta doğru bir şekilde anlamadan kabul etmelidir. Bu Budist öğretilerde kişi Budizm'in temel akaidi olan *Sekizli Kurtuluş Yolu*'na delil ya da rasyonel argümana başvurmadan Buda'nın öğretilerini kabul etmekle girer. Fideizmi bazı tasavvuf ekolleri aracılığıyla İslam düşüncesinde de bulmak mümkündür. Ancak genel olarak Müslüman kelâmcılar Fideizmi reddeder.

İsbâtı vâcib'i reddeden Fideizm çeşitli açılardan eleştirilebilir. Birincisi fideist yaklaşımlar günlük hayatımızda kullandığımız temel düşünce biçimimize terstir. Gündelik hayattan basit bir örnek alalım. Mesela, bir doktora gittiğimizi ve doktorun bize böbreğimizi alacağını söylediğini düşünelim. Nedenini sorduğumuzda doktor, bunun irrasyonel ya da arasyonel bir inanca dayandığını söyleyebilir. Diğer bir deyişle bize bu kararın gerekçesiz olduğunu ancak iyi ya da erdemli bir fikir olduğunu söylesin. Böyle bir yaklaşıma güvenip böb-

⁴ Tertulians'a yapılan atıf muhtemelen doğru değildir, yapılan alıntı cımbızlamadır. O irrasyonel görüşü savunmaz

reğinizi teslim eder miydiniz? Etmeyecekseniz, hayatınızı nasıl bir dine teslim edebiliyorsunuz?

İkincisi, fideist yaklaşım dini çoğulculuk sorunu ile karşı karşıya kalır. Bir fideist kendi dinine doğru, diğerlerine yanlış derken nasıl bir kriter kullanabilir? Dinlerin çoğu sadece kendilerinin kurtuluş vadettiğini iddia ederler, dolayısıyla yanlış dine inanç böbrek kaybetmekten daha ciddi sorunlara yol açabilir. Unutmamak gerekir ki Tanrı'ya atıf yapmayan dinler vardır, dolayısıyla "Tanrı'ya arasyonel ya da irrasyonel bir şekilde inanalım, dini seçerken argümanlara göz atalım" demek de pek makul değildir.

2. Delilcilik

Delilcilik, Tanrı'ya inancın rasyonel olduğu ve diğer inançlar gibi delilendirilebileceğini iddia eden görüştür. İsbâtı vâcib'in mümkün ve gerekli olduğunu savunan görüş budur. Bu görüş teist felsefeciler içinde en yaygın olanıdır. Thomas Aquinas, Anselm, Augustine, Duns Scotus gibi en önemli Hristiyan felsefeciler; Gazzâlî, Kindî, Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Rüşd gibi önemli Müslüman felsefeciler; Saadya bin Gaun, İbni Meymun gibi en ünlü Yahudi felsefeciler bu yaklaşımı benimsemişlerdir⁵.

Bu görüş klasik İslam kelâmının da temel pozisyonudur. Mu'tezile, Mâtürîdî ve Eş'arî'ye göre de inanç gerekçelendirilebilir ve rasyoneldir. Mu'tezile ve Eş'arî'de inancını gerekçelendiremeyen kişinin imanı yoktur, Mâtürîdî'ye göre imanı vardır ancak gerekçelendirilmiş inanca sahip olanların imanı daha üstündür.

⁵ Delilcilikle ilgili farklı perspektif ve detaylı bir analiz için bakınız: Earl Conee ve Richard Feldman. *Evidentialism: Essays in Epistemology*. (Oxford: Clarendon Press, 2004).

Geleneksel Epistemoloji’de inançlar ikiye ayrılır: Gerekçelendirilmiş inançlar ve gerekçelendirilmemiş inançlar. Bilgi, gerekçelendirilmiş doğru inançtır.⁶

Peki, bir inancın gerekçeli olması ne demektir? Bir inanç, lehinde argümanlar (deliller) verilerek temellendirilir. Argümanlar o inancın doğru olma ihtimalini arttıran, iddianın kendisinden bağımsız gerekçelerdir. Argüman ya da delil bir iddiayı matematiksel kesinlikte ispatlayacak kanıt değildir. Hiçbir ilginç felsefi sorunla ilgili böyle bir kanıt vermek mümkün değildir. Çağdaş felsefede gerekçelendirmede klasik düşüncedeki gibi tümdengelsel argümanlar kullanılabileceği gibi, Bayes tarzı olasılıksal yaklaşımlar, tümevarımsal argümanlar ve abdüktif argümanlar (En İyi Açıklamaya Çıkarım) kullanılabilir.

Delilcilere göre Tanrı inancı rasyoneldir, çünkü Tanrı’nın varlığı lehindeki argümanlar/gerekçeler Tanrı’nın varlığı aleyhindeki iddialara kıyasla daha makuldür.

Bazılarına göre bu görüşün en önemli sorunu halkın imanını kaçırmasıdır. İnsanların çoğu inançlarını gerekçelendiremezler. Bu da onların inancının bu görüş doğru ise irrasyonel olduğu anlamına gelir. Bazı teologlar bu sonucu sorunlu görür, zira irrasyonel bir yaklaşımın nasıl olup da cenneti hak ettiği sorusu cevapsız kalır.

Delilcilik’in en ekstrem formu felsefeci W. K. Clifford tarafından savunulmuştur⁷. Clifford’a göre bir şeye delilsiz bir şekilde inanmak entelektüel olarak hatalı olmasının yanında

⁶ Gettier problemini çözmek için bir dördüncü şart daha eklenmelidir ama bu buradaki analizimiz açısından çok önemli değildir.

⁷ William Kingdon Clifford, *Lectures and Essays* (London: Macmillan, 1879).

aynı zamanda ahlaksız da bir yaklaşımdır. O, bu görüşünü temellendirmek için bir gemi sahibini hayal etmemizi ister. Bu kişi gemisinin uzun bir yolculuğa dayanıp dayanamayacağı konusunda kararsızdır. Ancak lehte bir delil olmadan kendini geminin dayanacağına inandırıyor ve gemisini yolculuğa çıkarıyor. Yolculuk sırasında gemi dayanamıyor ve batıyor. Clifford'a göre gemi sahibi bu gemide ölenlerden sorumludur ve esas suçu irrasyonel bir inanca sahip olmasıdır. Bu düşünce deneyinden şöyle bir sonuca varır: "Bir kişinin, o kişi kim olursa olsun, her zaman ve her yerde yeterli delil olmadan herhangi bir şeye inanması yanlıştır."⁸ Clifford dindar değildir ve aslında burada hedef aldığı, delille desteklenmediğini düşündüğü dini inançtır. Tabi delilci teist felsefeciler Clifford'un bu kanaatine katılmayacak, Tanrı'nın varlığı lehinde makul gerekçeler olduğunu savunacaklardır.

Clifford'un bu örnekten yaptığı genelleme çoğu felsefeci tarafından fazla güçlü olmadığı gerekçesiyle reddedilir. Clifford bu tekil örnekte haklı olsa da buradan hareketle tüm delilsiz inançlara sahip kişilerin ahlaksız olduğunu iddia etmek makul değildir. Mesela delilsiz bir şekilde gökyüzünde 2500 görünen yıldız olduğuna inanan biri nasıl bir ahlakı suç işliyor olabilir? Dahası sonsuz gerekçelendirilme imkânsız olduğu için hepimiz aslında bazı temel gerekçelendirilmemiş inançlara sahibiz.

Delilcilik, Fideizmin karşı karşıya kaldığı iki sorunla da karşı karşıya kalmaz. Delilciler doğru dini seçerken de argümanlara bakmamız gerektiğini ve bunun zaten gündelik hayatımızda kritik kararlarda kullandığımız yöntem olduğunu söyleyeceklerdir. Bu yaklaşımın en önemli sorunu yukarıda belirt-

⁸ Clifford, *Lectures and Essays*, 186.

tiğimiz gibi genelde herhangi bir argüman sahibi olmadan inanan kitleleri ilk bakışta dışarıda bırakıyormuş gibi görülmesidir.

3. İnancın Doğruluğuna Bağlı Olmayan Pragmatik Yaklaşım: İnanç İstenci/İnanma İradesi

Akıl iman ilişkisi noktasında pragmatik yaklaşımı savunanlar, Tanrı inancının rasyonel olduğunu, ancak bu rasyonelliğin delillerden ziyade pragmatik yaklaşımlarla temellendirildiğini savunurlar. Bu görüşü ikiye ayırmak mümkündür:

1. İnancın doğruluğuna bağlı olmayan pragmatik yaklaşımlar

2. İnancın doğruluğuna bağlı pragmatik yaklaşımlar

Birinci kategorideki görüşün en önemli temsilcisi Pragmatist felsefenin en önemli düşünürü William James'tir. James'in bu görüşü savunduğu makalesinin ismi "İnanç İstenci/İnanma İradesi" (Will to Believe) olduğu için bu görüş o isimle de anılır⁹.

William James, direkt olarak Clifford'a cevap verir. Ona göre Clifford'un yaklaşımı hatalıdır ve yeterli delil olmaksızın inanç geliştirmekten kaçınma belli doğrulara ulaşmamıza engel olabilir. James'e göre "bir hakikate iman o hakikati yaratmaya yardımcı olabilir". Örnek: Bizi birinin sevdiğine, o sevgisi lehinde yeterli delil sunmadığı sürece inanmayı reddettiğimizi düşünelim. Clifford'un tezi bunu gerektirir. Ancak bu karşı kişiyi kızdırıp ya da yıldırıp bize karşı olan sevgisini yok edebilir. James'e göre burada sevildiğimize inanmak, o kişinin bize sevgisini arttırabilir hatta sevmesini sağlayabilir. James'e

⁹ William James, "The Will to Believe," *The Will to Believe and Other Essays in Popular Philosophy*, (New York: Dover, 1956).

göre dini inanç da böyle olabilir. Kişinin Tanrı ile ilişki kurması, dinin hakikatlerini kavramak ya da delillerini görmek için önce inanması gerekebilir.

James'in görüşünü temellendirmek için verdiği başka bir örneğe daha göz atalım. Alpler'de bir yere sıkışıp kaldığınızı düşünün. İki ihtimaliniz var, daha önce atlamadığınız kadar yüksek bir yerden atlamak. Ya da orada kalıp perişan olup ölmek. Atladığınızda başarılı olacağınızı düşünmek için hiçbir gerekçeniz/deliliniz yoktur. Ancak James'e göre buna kalkışmak makul olan yaklaşımdır ve delilsiz inancınız kurtulmanızı sağlayacak adım olabilir. James'in atfı yaptığı bir başka örnek plasebo etkisidir. İyileşeceğine inanmak, bu inanç delilsiz olsa da çoğu zaman hastanın iyileşme sürecini hızlandırabilir.

William James seçim yapmak gerektiren alternatif hipotezlere seçenek der. Seçenekleri ona göre iki kategoriye ayırır: Canlı ya da ölü seçenekler. Canlı seçenek, seçimi yapacak kişi üstünde duygusal tesiri olan seçenektir. Ölü seçeneklerin böyle bir tesiri yoktur. Mesela Osmanlı'nın yıkılış sürecinde "Maddecî olma ya da Müslüman olmak" canlı seçenek iken "Budist olmak ya da Hindu olma" ölü seçenektir.

William James seçenekleri bir de zorunlu ya da kaçınılır seçenek olarak ikiye ayırır. Zorunlu seçenek, iki hipotezin birbirini dışladığı, üçüncü bir seçeneğin olmadığı seçeneklerdir. Mesela "Evlenmek ya da evlenmemek" böyledir, kişi bunlardan birini seçmek zorundadır. Diğer taraftan kaçınılır seçeneklerde, kişi verilen iki hipotezden birini seçmek zorunda değildir, başka bir alternatifi seçebilir. Mesela, "Yeşiller partisine oy vermek ya da Liberallere oy vermek" böyle bir durumdur, kişi pekâlâ sosyalist bir partiye oy verip iki alternatiften de kaçınabilir.

Son olarak James'e göre seçenekler bir de mühim ve sıradan seçenekler olarak ikiye ayrılabilir. Mühim seçenekler önemli ve anlamlı seçeneklerdir. Mesela "Mars'a gidecek grupta yer alıp almamak", mühim bir seçeneğe örnektir. Diğer taraftan sıradan seçenekler, hayatımızda sık sık karşımıza çıkan derin anlamı ve önemi olmayan seçeneklerdir. "Türk çayı içip içmemek" bu seçeneğe örnektir.

William James'e göre aynı anda Canlı, Zorunlu ve Mühim seçeneklerde kişi, deliller yeterli olmadan da seçim yapabilir. Zira bu durumlarda hayatımızda kritik rol oynayacak mühim bir hakikati kaçırma riski ile karşı kaşıya kalırız. Yukarıda ele aldığımız Alpler'de atlama örneği tam da böyle bir seçenek içeren bir durumdur.

William James'in yaklaşımı inancın doğruluğuna bağlı olmayan pragmatik bir yaklaşımdır, zira James'e göre Tanrı'ya inanç yanlış çıksa da inanan kişiye yararlıdır. Ona göre inananlar daha dengeli daha mutlu ve daha erdemli insanlardır.

4. İnancın Doğruluğuna Bağlı Olan Pragmatik Yaklaşım: Paskal'ın Bahsi

Paskal'ın Bahsi diğer bir pragmatik gerekçelendirme biçimidir. Gerekçelendirilme bu durumda inancın doğruluğuna bağlıdır. Bu görüş 17. yüzyıl Fransız matematikçi, fizikçi ve felsefeci Blaise Paskal tarafından savunulmuştur¹⁰. Görüş İslam düşüncesinde Hz. Ali'ye ve Gazzâlî'ye atfedilir.

Paskal Tanrı'nın varlığı lehinde delil olmasa bile, pragmatik gerekçelerle Tanrıya inanmanın makul ve rasyonel bir davranış olduğunu iddia eder. Bu pragmatik gerekçe bahisle su-

¹⁰ Blaise Pascal, *Pascal's Pensées*, (New York: Harper and Brothers, 1962), 233.

nulabilir. Tanrı'nın varlığı ve inancımızla ilgili şu dört alternatif vardır:

1. Tanrı vardır ve biz ona inanıyoruzdur. Bu durumda sonsuz kazanç kazanırız. (Cennet)

2. Tanrı vardır ve biz ona inanmayız. Bu durumda sonsuz kayıp yaşarız. (Cehennem)

3. Tanrı yoktur ve biz ona inanırız. Bu durumda ne bir şey kaybederiz ne de bir şey kazanırız.

4. Tanrı yoktur ve biz ona inanmayız. Bu durumda ne bir şey kaybederiz ne de kazanırız.

Paskal'a göre Tanrı'ya inanırsak bir şey kaybetmeyeceğimiz, ancak sonsuz kazanç kazanabileceğimiz için, inanmadığımızda ise sonsuz kayıp riski ile karşı karşıya kalacağımız için Tanrı'nın varlığı lehinde bahse girip ona inanmak makul bir durumdur. Ateist olmak hiç kazanç vadetmeyen, sadece kayba yol açacak bir pozisyon olduğu için makul bir pozisyon değildir.

Paskal'ın bahsi ilk bakışta makul gözükse de çeşitli açılardan eleştirilebilir. Birincisi, inançlarımızı çıkarlarla belirleyemeyiz. Biri bana ne kadar para verirse versin şu anda odada pembe bir fil olduğuna inanmam, sadece inanıyormuş gibi yapabilirim. Benzer şekilde cennet vaadi ya da cennet korkusu beni Tanrı'ya inandıramaz, sadece öyle davranmamı sağlayabilir.

İkincisi, Paskal'ın ortaya koyduğu alternatifler yetersizdir. Tanrı'ya inanmak tek başına kurtuluş için yeterli değildir, kişi aynı zamanda doğru dini seçmelidir. Dolayısıyla kişi İslam, Hristiyanlık, Yahudilik, Hinduizm, Bahailik gibi çok sayıda alternatiften birini seçmelidir ve yanlış alternatifi seçerse yine cehenneme gidebilir.

Üçüncüsü, biri Paskal'ın tavsiyesine uyup Tanrı'ya çıkar amaçlı inansa bile bu kişinin gerçekten mümin olduğu, yani

imana sahip olduğu söylenebilir mi? Bir Müslüman mesela Kuran'a göre çıkar değil Allah rızası için inanır. Dolayısıyla Paskal'ın bahsi kendi başına bir iman inşa etmekten uzak bir yaklaşımdır.

5. Reformcu Epistemoloji

Delilcilik'e bir diğer alternatif çağdaş görüş Reformcu Epistemolojidir. Protestan Hristiyan felsefeciler tarafından savunulduğu için bu görüşe Reformcu Epistemoloji denir (Reform hareketinden dolayı). Bu görüşün en önemli temsilcileri Alvin Plantinga¹¹, Nicholas Wolterstorff¹² ve William Alston'dur¹³. Bu görüşe göre Tanrı'ya inanç delil gerektirmeden de rasyonel olabilir. Bunu anlamak için Temelcilik görüşünü anlamamız lazım.

Temelcilik aslında Delilcilik'in en makul formudur. Temelcilik'e göre, bütün rasyonel inançlarımız kendileri upuygun temel inanç denilen ve kanıtsız olarak doğru kabul edilen/temellendirilmeyen inançlarla temellendirilir. Temel inançlar, herhangi bir başka inançla desteklemediğimiz/gerekçelendirmediğimiz inançlardır. Upuygun temel inançlar ise, başka bir inançla desteklenmediği/gerekçelendirilmediği halde inanmakta rasyonel olduğumuz inançlardır.

Peki, neden temel inançlara ihtiyaç duyarız? Bir önerme ancak başka önermelerle gerekçelendirilebilir. Bu önermeler de rasyonel olarak inanılacaksa başka önermelerle gerekçelen-

¹¹ Alvin Plantinga, *Warranted Christian Belief*, (New York: Oxford University Press, 2000).

¹² Nicholas Wolterstorff, *Divine Discourse*. (Cambridge University Press, 1995).

¹³ William Alston, *Perceiving God*. (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1991).

dirilir vs. Bu gerekçelendirme yani kanıt getirme zinciri ya bir yerde durmak zorundadır ya da sonsuza kadar gider. Sonsuza kadar gitmesi absürttür, zira bu durumda gerekçelendirme anlamsızdır. Dolayısıyla bu kanıtlama/gerekçelendirme zinciri temel birtakım önermelerde durmalıdır. İşte bunlar upuygun temel inançlardırlar. Kişi bunlara rasyonel olarak hiçbir kanıt göstermeden inanabilir.

Reformcu Epistemoloji'yi savunanlara göre Tanrı'ya inanç işte böyle upuygun temel inançtır. Bundan dolayı delilsiz bir şekilde Tanrı'ya inanç rasyoneldir.

Peki, Tanrı'ya inancın neden upuygun temel inanç olduğunu düşünelim? Klasik Temelcilik'te üç tip inançlar upuygun temel inanç sayılır:

1. Zorunlu doğrular (mantık yasaları, $2+2=4$ gibi matematiksel doğrular)
2. Yanlış olamayacak inançlar (bunlar acı çektiğim ya da var olduğum gibi doğruluğunu direkt olarak algıladığım inançlar)
3. Duyusal inançlar (yeşil gördüğüm, elimde kalem tuttuğum gibi direkt olarak beş duyudan gelen inançlar)

Tanrı'ya inanç yukarıdaki kategorilerde olamaz. Dolayısıyla Klasik Temelcilik'e göre Tanrı'ya inanç upuygun temel inanç olamaz.

Ancak Plantinga'ya göre Klasik Temelcilik doğru olamaz. Bunun en temelde iki nedeni vardır. Birincisi, Klasik Temelcilik şu önermeyi savunur:

F="Sadece zorunlu doğrular, yanlış olamayacak inançlar ve duyusal inançlar upuygun temel inançlardırlar."

Ancak F önermesinin kendisi zorunlu doğru, yanlış olamayacak inanç ya da duyusal inanç değildir. Dolayısıyla kendi tanımını gereği upuygun temel inanç değildir. Ancak

bu inanç bu üç tip inançla da kanıtlanabilir gibi durmamaktadır. Bu da Klasik Temelcilik'in kendi kendiyile çeliştiği ve kendini irrasyonel ilan eden bir pozisyon olduğu anlamına geliyor.

İkincisi, Klasik Temelcilik fazla dar bir upuygun temel inanç listesi sunar. Bu listeyle sınırlı kalırsak, "Evrenin bütün deliller 14 milyar yaşında olduğunu gösterecek şekilde beş saniye önce yaratılmadı" ya da "Diğer insanların zihni vardır" gibi çok sayıda lehinde kanıt getiremediğimiz inanç irrasyonel olacaktır. En basit hafızaya dayanan tüm inançlarımız da benzer şekilde irrasyonel olabilir.

Plantinga'ya göre yukarıdaki iki eleştiri karşısında temelcinin yapması gereken şey upuygun inançlar listesini genişletmektir. Ancak böyle bir genişlemede pek ala Tanrı inancı da upuygun temel inanca dönüşebilir.

Plantinga Temelcilik'in hafıza gibi doğru çalışan bilişsel fakültelerin ürettiği inançların da upuygun temel inanç olması gerektiğini iddia eder. Bu inançlar şu iki özelliği taşır:

1. Bu inançlar güvenilir ve doğru şekilde çalışan bilişsel fakülteler tarafından üretilir.

2. Bu inancımızın irrasyonel olduğunu düşünmek için hiçbir gerekçemiz yoktur.

Plantinga'ya göre reformcu teologların iddia ettiği gibi bizim "sensus divinitus"umuz varsa, yani Tanrı'yı algılayan bir bilişsel fakültemiz varsa o zaman Tanrı'ya inanç da upuygun temel bir inanç olacaktır. Plantinga'ya göre insanlarda Tanrı'ya olan inancın yaygınlığı böyle bir bilişsel yeteneğe işaret eder. Günah benzeri şeyler bu yeteneğin körelmesine ve Tanrı'yı algılayamamaya yol açar.

İslam düşüncesinde İbn Teymiyye'nin geliştirdiği Fıtrat Delili yaklaşımı Plantinga'nın Reformcu Epistemoloji yakla-

şımına çok yakındır. Reformcu Epistemoloji de çeşitli açılardan eleştirilebilir¹⁴.

Ele alacağımız ilk eleştiri büyük balkabağı eleştirisi olarak bilinir. Ailesinden büyük bir balkabağı olduğunu duyup ve bunun sadece Halloween gecesi balkabağı tarlasında duran birinin görebileceğine inanan bir genç düşünelim. Bu genç Plantinga'nın yaklaşımı ile bu balkabağına olan inancının upuygun temel inanç olduğunu iddia edebilir. Ancak bu her saçma inanç için Plantinga'nın yaklaşımının kullanılabileceği anlamına geliyor.

Plantinga bu itiraza Tanrı ile balkabağı arasında önemli bir farka dikkat çekerek cevap verir. Tanrı inancı doğal bir inançtır ve çoğu insan ona doğal olarak inanma eğilimindedir. Bu ise Büyük Balkabağı gibi garip inançlar için geçerli değildir.

İkinci itiraz dini çoğulculuktan hareket eder. Neyin upuygun temel inanç olduğu kişiden kişiye değişebilir. Bir Hristiyan bunu Tanrı'ya inanç olarak görürken, bir Budist Nirvana'nın varlığına inanç olarak görebilir. Ya da bir Voodoo büyücüsü, büyüye inancı upuygun temel inanç olarak görebilir. Dolayısıyla elimizde birden fazla aday upuygun temel inanç kalır, bu ise bu inançları delillerle incelemeyi reddettiğimiz sürece birini diğerine tercih edemeyeceğimiz anlamına gelir.

Plantinga bu itirazın temel iddiasını kabul eder. Ancak ona göre bu bir sorun değildir. Birden fazla upuygun temel inanç listesi olması sorun değildir. Alternatif rasyonel fikirler olabilmesi zaten felsefenin doğasında olan şeydir.

¹⁴ Linda Zagzebski (ed.). *Rational Faith: Catholic Responses to Reformed Epistemology*, (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1993).

Kaynakça

- Alston, William. *Perceiving God*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1991.
- Clifford, William Kingdon. *Lectures and Essays*, London: Macmillan, 1879.
- Conee, Earl ve Richard Feldman. *Evidentialism: Essays in Epistemology*. Oxford: Clarendon Press, 2004.
- James, William. "The Will to Believe". *The Will to Believe and Other Essays in Popular Philosophy*. New York: Dover, 1956.
- Kierkegaard, Søren. *The Point of View for My Work as an Author*. New York: Harper and Row, 1962.
- Pojman, Louis. "Faith Without Belief?". *Faith and Philosophy: Journal of the Society of Christian Philosophers* 3. no. 2 (1986): 156-176.
- Plantinga, Alvin. *Warranted Christian Belief*. New York: Oxford University Press, 2000.
- Tertullian. "On Prescription Against Heretics" ve "On the Flesh of Christ". *The Ante-Nicene Fathers*. Cilt III. ed. Alexander Roberts ve James Donaldson, Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 1951.
- Wolterstorff, Nicholas. *Divine Discourse*. Cambridge University Press, 1995.
- Zagzebski, Linda (ed.). *Rational Faith: Catholic Responses to Reformed Epistemology*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1993.

